

Mocsáry Antal leírása Nógrád megyéről

Különleges érzés újra kézbe venni Mocsáry Antalnak, e régi, reformkori birtokos nemesnek és táblabírónak hasonló kiadásban ismét megjelentetett munkáját. A *Nemes Nógrád Vármegyének Historiái, Geographiai és Statistikai Eszméretése* eredetileg 1826-ban hagyta el Trattner Mátvás pesti nyomdáját. Most, országos példával szolgálva, a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum nyúlt vissza érte a múltba, és tette ismét, az eltűnő példányokat megsokszorozva az érdeklődők asztalára – és ez újabb példa: a II. Rákóczi Ferenc nevét viselő szécsényi termelőszövetkezet támogatásával.

Igen: különlegesen jó érzés kézbe venni ezt a gondosan kiállított, zöld kötetes hasonmás kiadást. Mintha nem csak a nyomtatott betűk, hanem a természeti táj, a hegyes-völgyes Nógrád erdőinek, mezőinek, messze magasodó váromjainak hangulata éppen egy másfél száz éven át könyvtárak mélyén porosodó könyv felélesztésével – friss levegőt, friss szellemet árasztana a maga szerény körében is, a technikai civilizációban nagy léptekkel előrehaladott, de a természeti gyökerekkel egyre kevesebb összeköttetést tartó világban.

Országos tükör ez a könyv a maga műfajában, tartalmában és szellemiségében egyaránt. Hiszen Magyarország valamennyi vármegyéről lehetett volna ilyen sokoldalú leírást adni, s akkor még teljesebb lenne előttünk a kép hazánk egykori állapotáról. De így, most egyetlen vármegye nyújtja elénk a tükört. Nem véletlen, hogy éppen Nógrád, mely az ország hosszú, viszontagságos története folyamán példaiban is sokoldalú. Egyszerre volt török hódoltsági terület és királyi-császári terület, majd az erdélyi fejedelmek Bécs elleni felvonulásainak színtere. Magyarok és szlovákok egyaránt lakták, s míg déli részén sokáig a török volt az úr, északabbra, Fülel várának központjában, hosszú idő után a szomszédos vármegyék: Pest és Heves székhelyének is otthont adott.

Műfajában a könyv nem az első próbálkozás a magyar történeti irodalomban. Ez a „historiái, geographiai és statistikai” nézőpontokat összefogó komplex szemlélet már a XVIII. század elején, Bél Mátvás hatalmas, egyetlen emberéletet messze meghaladó, s ezért befejezetlenül maradt munkájában megjelenik. De ő még latinul írt, s az utána következő, bár kisebb igényű, de az akkori modern, statisztikai szemléletet követő szerzők, mint Korabinsky, Schwartner – németül. Csak a XVIII. század végső éveiben napvilágot látott munka: Vályi András háromkötetes országos leírása használja már a magyar nyelvet. Úgy lehetne mondani, hogy ezek „polgári” munkák, szerzőiknek az akkori társadalomban elfoglalt osztályhelyezete szerint. E megállapítással dicsérünk is, de Magyarország sajátos történeti viszonyai között a korlátokat is meg kell látnunk: a nálunk osztállyá kialakulni még nem tudó polgárság korlátait. A nemzet „gerince” még mindig a köznemesség. Korlátai természetesen ennek az osztálynak is vannak – ezt már jól tudjuk. De tömegénél, számarányánál fogva, mellyel a hangadó-irányító értelmiségi réteget magába öleli éppen ekkor, a reformkor-

ban, a hiányzó polgárok helyett is – Mocsáry Antal, a nógrádi közbirtokos és táblabíró, akár csak előtte Kazinczy barátja, a Zemplén megye leírását adó Szirmay Antal – egész felfogásmódjában, írói magatartásában az általános értelemben vett nemzeti-értelmiségi közfelfogás színeit jeleníti meg.

Mocsáry Antal (1757-1832) ugyancsak Kazinczy barátai közé tartozott, de csak annyira, mint Szirmay Antal. Mikor 1803-ban, feleségének, Darvas Máriának halála után mint nógrádi főszolgabíró visszavonult a megyei közelettől, már nem annyira Kazinczy, mint inkább a Zemplén, Ugocsa és Szatmár vármegyéket leíró Szirmay volt példakép előtte. Szirmay 1798-ban, illetve 1805-ben még latinul írt, csak utolsó, Szatmár megyéről írt munkája volt magyar nyelvű, 1809-ben. Mikor Mocsáry a maga munkáját közreadta, az 1825-i első reform országgyűlés után, már elképzelhetetlen lett volna nem magyarul írni. De nem követhette Szirmayt időben a maga elmúlt jakobinus múltjával, s annak megtagadásával sem. Követhette azonban magát a jellegzetes nemesi, visszavonult birtokosmagányban megnyilvánuló, történeti érdeklődést.

Ez a történetírói magatartás nem a könyvtárakban és levéltárakban kutató polgári tudósé, hanem a birtokos úré, aki udvarháza ablakán kitekintve, kedvenc fáin sétálva, és a szomszéd urakat és jobbágyokat a saját jobbágyaival együttesen ismerve, a „talajban gyökerezik” bizonyos módon. S mikor adatok után kutat, nem a kívülálló tárgyilagosságával, olykor szenvtelenségével szemlélődik, hanem tulajdon környezetének segítségével, egyszerű természetességgel „benne él” a múltban. Csak saját könyvespolcára, saját szekrényébe kell nyúlnia, hogy a nyomtatott könyvektől a kéziratok forrásokig, a legrégebb középkori oklevelekig mindent megtaláljon. Legfeljebb még néhány szomszédos birtokost is meglátogat, ahol kellemes ebéd, pipa és kártya közben feltárulnak egy-egy másfajta, de hasonló családi levéltár és könyvtár ajtajai. Ne feledjük: ezekben a vidéki kastélyokban és kisebb udvarházakban ugyanaz az objektív vizsgálódásra alkalmas iratanyag fekszik, mely ma már a központi módon összegyűjtött, állami levéltárakban áll rendelkezésre azoknak, akik olvasni tudják. S azt se feledjük: az a reformkori, vidéki udvarházakban pipázó nemes, ha egyszer nem a patópálok fajtájába tartozik, hanem a Mocsáry Antaléba, akkor olvasni is tudja a régi iratokat, hiszen második anyanyelve a latin.

Akkoriban a reformerek, okkal és méltán, főleg a patópálokat látták. De ma visszatekintve, csodálkozva rajzolódnak ki előttünk egy Mocsáry Antal-típusú főszolgabíró alakja, aki olyan közvetlen-bizalmas viszonyban volt még Lapujtón lakva a dombhátak között kanyargó patakokkal, a föld termésével, a várak omladékaival. S nem utolsósorban azokkal a történeti forrásokkal, mint amilyen a maga családi levéltára volt. Többek között azokkal a Mocsáry-iratokkal is, melyek nélkül most az ország történelme is szegényebb lenne, ha a régi nemesasszony, a XVII. századi Mocsáry Györgyné Osztrólučzky Anna, nem csempészte volna ki élete kockázatásával, a ruhájába varrva, a töröktől és Thökölytől ostromlott Fülek várából. Inkább a családi ékszereket hagyta veszni ez a messze távlatokban gondolkodó asszony, akinek nem csak saját családja, de a történetírók és közönségük is sokat köszönhet. A messze távlatoknak és a vidéki szűkkörűségnek ilyen ellentéteiből alakult ki az a fajta történetírás, melyet – Mocsáry Antal könyvét lapozgatva – most magunk előtt látunk.

Az első jellegzetessége a könyvnek a tárgyilagosságra törekvés egy fajtája. Mocsáry Antal nemhiába a felvilágosult kor gyermeke, Kazinczy kortársa és barátja, számára még idegen az érzelmektől túlfűtött hazafiság. A megye történetével szorosan összefonódó Mocsáry-családtörténet csábításait is igyekszik elkerülni. Ezért írja: „Nem akarom én itten hosszan kiterjeszkedve, unalomig

előadni familiám hajdani állapotját... magam ellen vétenék." (I. 151.) Segíti a tárgyilagosságban az is, hogy – különösen a községek, városok leírásában – a hasonlóan tárgyilagos Bél Mátyás munkájára támaszkodik legfőképpen. Mint protestáns köznemeshez, már csak azért is közel csik Bél Mátyás, a szomszédos Felvidék szülötte, hiszen ő szintén protestáns (evangélikus) volt. A katolikus történetírás, az ekkor már nagyhatású jésuiták ezért alig kapnak hivatkozási forrást a munkában. Elvértve előfordul ugyan Pray és Katona István neve. De jellemző, hogy mikor felsorolja Nógrád vármegye híres szülötteit, az Ipoly-Bolykról származó Katona István csak mint „kanonok”-ot emlegeti, de egy szóval sem jegyzi meg, hogy az addig a legalaposabb, sokkötetes forráskritikai módszerű művet írta meg Magyarország történetéről.

Annál inkább érvényesül azonban a feudális barokk kor királyhű, sőt, már inkább „császárhű” szemlélete. Igaz, számításba kell vennünk a nemzeti elnyomatás viszonyait is, a cenzúrát is, mely – ilyenkor látjuk csak tisztán – szinte lehetetlenné tette a nemzeti múltnak éppen tárgyilagos felfogását is. Mindent a Habsburgok bécsi kormányzása szemszögéből kellett tekinteni a magyar-nak, önmagát is. Csak így kerül sor arra, hogy a szerző hitfelekezetén lévő Thököly Imrének kurucái csak mint „gyülevész nép” szerepeljenek, sőt, Rákóczi Ferenc is csak „zenebonát” csinált (pl. I. 161. stb.). Ezzel szemben az egekig magasztalja a szerző Kékkő várának urait, a Balassákat. Irodalomtörténet-írásunk fejletlenségére is jellemző, hogy míg a renegattá vált, a helytartótanácsban egyenesen a magyarság kárára működő gróf Balassa Ferencet és szűkebb családját a szerző nem győzi dicsérni, mint vendégszerető háziurat, idézve német nyelvű (!) leveleit, a költő Balassa Bálintnak, Kékkő hajdani urának még a létezéséről sem látszik tudni.

Sorra véve a vármegye történetét alakító nemes családokat, a szerző végül is a Koháry családban talál rá igazi eszményképére, a királyhűség és a katonai vitézség példaképeire. E család tagjai szinte egymás után áldozták életüket a Habsburg császárságért, nemegyszer idegen földön is, magyar érdekeken kívül harcolva. De szép példa Koháry István, aki vitéz katona-volta mellett még költő is volt, hajthatatlan híve a királynak, aki egymaga nem hódolt be Thökölynek a füleki várban, nem tekintette fejedelemnek, s leülni merészelt a jelenlétben. Az ilyen részleteknél Mocsáry higgadt, tudós nyelvezete még bizonyos lendületet is kap. Talán nem véletlen, hogy egykor, pályája elején ő maga tulajdonképpen költő volt: versekkel jelentkezett, mielőtt Nógrád megye ismertetését megírta. A poétikus képzelet azonban e könyvben már nem sajátja, csak a tudományt keresi. „Megkomolyodását” jelzi, hogy a regényességet, a képzelet szórakozásra való műveit még külön is leszólja (II. 7.).

A munka maradandó értékei azonban azokon a lapokon olvashatók, ahol Mocsáry Antal a maga és a hozzá hasonló birtokos nemesi családok levéltárából merítve, minden színezéstől mentes dokumentumokban, levelekben, királyi leiratokban és török pasák magyar földesurakhoz írt magyar nyelvű levelekben egyaránt élénk vetíti a százötven éves török uralmat, a hódoltság korát. Azt az időt, amikor Nógrád hódolt föld és ellenálló hely, végvidék volt egyszerre. Olykor, szándéka ellenére is regényesnek, romantikusnak ható képeket villant fel. Mikor például elmeséli a szügyi harang történetét: hogyan menti meg a töröktől elfoglalt falu egykori földesura, Abonyi János a mohamedánna vált „felségterületről” a kereszténység régi jelképét, élete kockázatásával éneke idején belopakodva, székérre rakatva a harangot. Majd pedig hogyan húz józan hasznát is belőle később, 1632-ben, mikor a palástiaknak elzalogosítja. (I. 362.)

Szükszavóságában is megdöbbenő képet ad arról, miként pusztították el a törökök a magyar történelem írásos emlékeit, ahol hozzájutottak, az emberekkel együtt mint például Vácon: „...a váci káptalanbelieket... a város piacára vitették, és ottan őket rendre rakásfára rakatván, kegyetlenül megégették, azután pedig a régi jeles s becsben tartott irományokat... okleveleket semmivé tették.” (II. 4.)

De ahol teheti, szót ejt a török előtt épült, s megmaradt épületekről, templomokról is. Csesztve falu templomáról például úgy tudja, hogy még 1212-ben épült, és romjaiból 1731-ben újították meg. Itt tárgyilagosan idézi Péterfy Károly munkájából az adatot, hogy annak idején Pázmány Péter esztergomi érsek szorgalmasan lajstromba szedette a régi, katolikus templomokat. A ma is meglevő Szentkút Mária-kegyhelyről is megemlékezik, melyet „messze földről”, még Máramarosról is fölkeresnek (I. 226, 300.). De ugyanilyen egyöntetűséggel írja le a tavakat, a „tengerszemeket”, melyek a néphit szerint a föld alatt összeköttetésben vannak a tengerrel, mivel vizük soha nem gyarapszik és nem apad. Ugyanígy kutatja megyéjének barlangjait és kőzeteit, ír a gránátkövekről, melyekből ő is hozatott magának Alsó-Esztergály környékéről, és amelyeket a paraszt vadászok puskáikba lövedéknek használnak (I. 315.). A falvak földműveseinek munkáját is előszámlálja, több helyen dicséri, többnyire Bél Mátyás adataira támaszkodva, főként a szegény szlovák lakosok szorgalmát, akik a rossz termőföldön sokszor hiába küszködnek a szőlőműveléssel.

Még a hivalkodásoktól mentes történeti leírásokból is dicsőséggel villan fel a múltban Nógrád megye országos tükre, hiszen a sok említett, vagy csak már számunkra felidéződő híresség között olvassuk Toldi Miklós nevét is, aki nógrádi hagyomány szerint Alsó-Told faluban lakott (I. 221.). Ilyen adataiban előremutató is a könyv, hiszen Toldi emlékének idézésekor Mocsáry még nem tudhatta, hogy Arany János két évtized múlva majd megírja a nagy hős emléket, de a tiszántúli vidékhez kötvé, a saját származása szerint. Ilyen előre mutató adat, mikor Alsó-Sztrégova ismertetésénél megemlékezik Madách Imre cs. kir. kamarás szép angolkertjéről, s leírja a környezetet, az erdőt, a szőlőt, a rétet és a fürdőházat azon a helyen, ahol akkoriban *Az ember tragédiája* jövőendő írója még mint hároméves gyermek lakik. (II. 15.).

A történelemnél sokkal szomorúbb a jelen, mikor arról kell emlékezni, hogy Losoncon van a vármegye egyetlen középiskolája, mely valaha szélesre tárta ugyan kapuit, de ma már csak saját (református) felkezetét fogadja. (II. 8.).

Nyilvános könyvtár is csak itt van. A gazdasági dolgokról, s a kereskedésről sem írhat sok jót. Korrigálja Schwartner Mártont, a hazai német statisztikust és történészt, aki arról írt, milyen gazdag ez az ország. Mocsáry józanul hozzáteszi, hogy mi magyarok, „amiben bővelkedni látsunk, az többnyire nincsen a mi hatalmunk alatt, vagy csak fele áron adhatjuk el, ellenben ami nélkül szükölködünk, hármás áron kéntelenítettünk megvenni...” (II. 24.). A nemesi birtokos így látja saját jelenét: „A nemesi rend és a szegénység fogyatkozást szenved, csak a városi polgár gazdagodik.” (II. 26.).

Bármennyire igyekszik is elfogulatlan, tárgyilagos lenni, elismerve az idegenek szorgalmát és nyelvi hagyományait is, a nemzeti érzelmek feltámadását azokon a helyeken mutatja, ahol saját osztályának, a nemességnek nagyfokú elszegényedését, a parasztságba való lesüllyedését állapítja meg: „amidőn a Török és Tatár nagy hadával Fülek várát és városát hamu-maradvánnyá tette... azolta számtalan régi és szerencsétlenné tett nemes famíliák maradéki az eke szarvánál nyomják a bocskor-talpat, hogy valamennyire megszerezhessék so-

vány élelmeket, s a küszöbön síró gyermekeik számára is valamit szerezhessenek. Ennek és az eféle szomorú történetnek ők nem okai, de még az ő eleik sem, hanem a haza ellen változtatva csoportozott veszedelmek..." (I. 197.).

E sorok megjelenése után néhány évvel, a pozsonyi országgyűlésen Széchenyi, Wesselényi és Kossuth vezetésével a reformnemzedék már nem csak a szegénységbe lesüllyedt nemcek, hanem az egész szegénység sorsától indítatva bontakoztatja ki a nagy, nemzeti-politikai mozgalmakat. Mocsáry Antal még a korábbi nemzedékbe tartozik, Kazinczy nemzedékébe, de ott is a konzervatív, csendes szemlélődők közé. Szemlélődése azonban termékeny, s ha nem is a nagy távlatok beszáguldásában jelentős, de a hely, a szeretett szülőföld, a haza nagyobb megismerésére és életközeli jelentőségére tanít.

DÜMMERTII DEZSŐ

